

KARAİMSKA MNIEJSZOŚĆ WYZNANIOWA NA LITWIE I W POLSCE

Józef Dębiński

ABSTRACT

The article is devoted to the new ethnographic and social research results on the Karaitic religion's minority in Lithuania and Poland. After the last partition of Poland in 1795 main part of Karaites lived in Russia and was given some privileges by the tsars too. When Poles regained their independence and created new Polish Republic Karaites declared full loyalty towards it. During II World War Karaites were not exterminated by the Nazis like Jews although they easily could be taken for Jews because in Karaitic liturgy Hebrew language is still present. Today in Lithuania there are two main Karaitic centres: in Trakai and Vilnius with two churches still open. While visiting Trakai it is worth to see Karaitic wooden houses with three windows situated next to a road being a sign of presence of Karaitic community composed of 154 persons.

KEY WORDS: Karaites, Jews, Hebrew language, Poland, Lithuania, national minorities, Karaitic community, Trakai, Vilnius.

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiami nauji etnografinių ir socialinių tyrimų duomenys apie karaimų tautinės mažumos bendruomenes Lietuvoje ir Lenkijoje. Po paskutinio Lenkijos padalijimo 1795 m. didžioji karaimų dalis liko gyventi Rusijos imperijos žemėse. Jiems Rusijos caras buvo suteikęs tam tikrų privilegijų. Lenkijai išsikovojus savo šalies nepriklausomybę, čia gyvenusieji karaimai prisiekė savo lojalumą Lenkijos Respublikai. Skirtingai nuo žydų, Antrojo pasaulinio karo metais jie nebuvo deportuoti iš Lenkijos, nors karaimus buvo galima priskirti ir žydams, nes jų religinės apeigos yra atliekamos senąja hebrajų kalba. Šių laikų Lietuvoje taip pat yra dvi karaimų bendruomenės – Trakuose ir Vilniuje. Veikia dvi karaimų bažnyčios – kinesės. Trakuose yra nesunkiai atpažįstama būdinga karaimų architektūra – trys langai namo gatvės pusėje. Karaimų bendruomenę Trakuose šiuo metu sudaro 154 asmenys.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: karaimai, žydai, hebrajų kalba, Lenkija, Lietuva, tautinės mažumos, karaimų bendruomenė, Trakai, Vilnius.

*Ks. Dr. Józef Dębiński, Nicolaus Copernicus University in Toruń
Faculty of History, Institute of International Relations, Institute of Political Sciences
Batorego str. 39L, PL 87-100 Toruń, Poland
E-mail: jdebinski@go2.pl*

Religia karaïmska wywodzi się, podobnie jak chrześcijaństwo i islam, z judaizmu (Karaizm 2002:366; Kowalski 1926:5). Jej początki sięgają połowy VIII w. n. e., kiedy wśród babilońskich wyznawców judaizmu (dzisiejszy Irak), znajdujących się pod panowaniem kalifa abbasydzkiego Abu Dżafar al-Mansura, powstała opozycja antyjudaistyczna skupiona wokół Anana Ben Dawida z Basry (754-775), która przeciwstawiała się wzrostowi przywiązania do Talmudu (Dubiniński 2000:765; Rubinkiewicz 2001:360; Szyszman 1956-1957:70-74). Jej członków początkowo nazywano ananitami albo Bene Mikra, czyli „Synami Zakonu” lub „Synami Pisma św.” I tak jak dla Żydów Talmud stanowi największą wartość prawodawczą, to z kolei przez Karaimów jest uważany za kodeks nienawiści, a nie za kodeks prawa. Można powiedzieć, że karaimizm (karaizm) uznaje tylko autorytet Biblii hebrajskiej, a odrzuca Talmud. Karaimi wierzą w Boga, którego prawa nie można zmienić ani uzupełnić. Stąd uważają oni Żydów – talmudystów za odszczepieńców od prawa Mojżeszowego i są zdania, że tylko oni sami są mu najbardziej wierni. Anan, głosząc konieczność powrotu do nauki Mojżesza i proroków, dopuszczał jednocześnie indywidualną, niezależną interpretację Biblii. Uważał, że wszyscy mają prawo do komentowania Biblii, zgodnie ze swoim sumieniem i wiedzą, bez odwoływania się do opinii autorytetów (Abkowicz 1987:11;

Libiszowska-Żółkowska 2002:340; Pełczyński 2004:10). Stąd dewizą jego poglądów były słowa: *szukajcie dokładnie w Biblii i nie polegajcie na moim zdaniu* (Abkowicz 1987:10-11).¹ I właśnie od „czytania” Biblii wywodzi się ukształtowana ostatecznie w IX w. nazwa wyznawców - Karaimi; określenie pochodzi od arabskiego wyrazu *qāra* = czytać, recytować (Pismo św.). W doktrynie reformatora z Basry możemy spotkać się ze stwierdzeniem, że jeżeli Biblia nie zawiera odpowiedzi na określoną sytuację życiową, to w dawaniu na nią odpowiedzi można korzystać także z tradycji, pod warunkiem, iż nie przeczy ona Biblii oraz istnieje zgoda ogółu, a w samej Biblii występuje chociażby aluzja potwierdzająca daną sytuację życiową. Niejasność jakiegoś fragmentu jednej księgi interpretuje się przez odwołanie do innych ksiąg Starego Testamentu; wszystkie księgi Biblii hebrajskiej uznaje się za równe.

Nałożony na wiernych obowiązek indywidualnego poznawania i interpretacji treści Pięcioksięgu Mojżesza wywoływał potrzebę przyswajania języka hebrajskiego, w którym księgi te były znane. Uważano, że trzeba je poznawać w oryginale, gdyż każdy ich przekład jest już cudzą interpretacją. Powodowało to z kolei potrzebę uczenia się tego języka oraz czytania, pisanie i samodzielne analizowanie, a dotyczyło to przede wszystkim mężczyzn (kobiet nieobowiązkowo); stąd od zamierzonych czasów wśród Karaimów był powszechny obowiązek nauki (Dębiński 2004:11).²

Istotę religii karaimskiej określają następujące prawdy: 1. stworzenie świata przez Boga jedyny i niematerialny, 2. objawienie Prawa Bożego za pośrednictwem Mojżesza i innych proroków, 3. obowiązek studiowania Biblii w oryginale, 4. oczekiwanie Mesjasza, 5. zmartwychwstanie umarłych (Libiszowska-Żółkowska 2002:339; Pełczyński 2004:9-10). Przestrzeganie tych zasad uważa się za jedyny i zarazem wystarczający warunek zbawienia. Tak więc wierny jest odpowiedzialny przed Bogiem osobiście. Między nim a Przedwiecznym nie ma jakiegokolwiek pośrednika. Według nauczania Anana powołanie prorockie nie skończyło się wraz z prorokami biblijnymi, ale jest nadal możliwe. Za proroków uznawani są też Mahomet i Jezus, który jest nazywany „Eszu Chacadik”, tj. *Jezus ten Sprawiedliwy* (Pełczyński 2004:11).

Językiem liturgii Karaimów jest hebrajski i karaimski. Czytanie Biblii odbywa się w języku hebrajskim, ale natychmiast po przeczytaniu podawane jest tłumaczenie w języku karaimskim (Dubiniński 2000a:33-34). Duchowieństwo tego wyznania składa się z hachanów, hazzanów i szamaszów.

Liturgia karaimska oparta jest przede wszystkim na Psalmach Dawidowych i została ułożona przez wielkiego nauczyciela karaimskiego Aharona z Nikomedii. W jej skład wchodzi też hymny, ułożone przez indywidualnych teologów i poetów karaimskich. Biblię na język karaimski prawdopodobnie przetłumaczono w XI w. Pierwsze modlitewniki karaimskie zostały wydrukowane w połowie XVI w. Najstarsze zachowane przekłady Biblii w odpisach rękopiśmiennych pochodzą z XVIII i XIX w. Najstarszy przekład Biblii drukiem ukazał się w 1841 r. (Cieszyński 1930:331; Libiszowska-Żółkowska 2002:339).³

¹ Nauka Anana opiera się na trzech założeniach: katuw (Biblia), hakkesz (analogia) i sebel jeruszsza (trwała tradycja)

² Karaimi od początku rozwijali piśmiennictwo zarówno w języku arabskim i hebrajskim, którego twórcami byli m. in.: Beniamin an-Nahawendi (IX w.), Hiwial-Balchi (IX w.), Daniel al-Kumisi (IX w.), Abu Jusuf Jakub al-Kirkisani. Biblię na język arabski przetłumaczył Jefet ben Ali (X-XI w.).

³ Znani filozofowie karaimscy w XI w, to: Jusuf al Basir oraz Daud ibn Maawan. Nie można też nie wspomnieć o wielkich uczonych karaimskich, jak: Eliaszu Baszjaczi (XV w.), Józefie Maliczowskim (XVI/XVII w.) urodzonym w Trokach i Sima Izaak Łuckim (XVIII w.).

Karaimi dużą rolę przywiązują do modlitwy, czyli duchowej rozmowy z Bogiem, m. in. uznają modlitwę „Ojcze nasz.” Wyróżniają modlitwy: zawierające wyznanie wiary, chwalebne, dziękczynne, błagalne oraz pokutne. Modlitwa, według Karaimów, powinna wyrażać głęboką wiarę, bojaźń Bożą, uczucie i namaszczenie (Grad 1987:13; Kowalski 1925:216-254). I chociaż zawsze i o każdej porze można się modlić, to jednak przyjął się zwyczaj, iż Karaimi modlą się po wschodzie słońca (modlitwa poranna) oraz pod wieczór (modlitwa wieczorna). W soboty, w nowiu księżycy i w doroczne święta podczas porannego nabożeństwa odmawia się także modlitwę na pamiątkę dodatkowych ofiar składanych w te dni w świątyni jerozolimskiej (tzw. musaf). Odmawiana jest też bardzo uroczyście przed ołtarzem tzw. „chutba”, tj. modlitwa za pomyślność panującego władcy (Zajączkowski 1987:19). Oprócz nabożeństw obowiązkowych każdy wierny odmawia również modlitwy okolicznościowe (przed snem, przed posiłkiem, w czasie zaślubin, pogrzebu, nadania imienia dziecku). Przystępując do modlitwy indywidualnej czy zbiorowej w kienesie (świątyni) wyznawca powinien być umyty, schludnie ubrany i przygotowany do nabożeństwa. Przed modlitwą nie wolno przejadać się ani korzystać z żadnych trunków. W modłach aktywny udział biorą wszyscy mężczyźni, którzy głośno czytają lub śpiewają, zespołowo lub indywidualnie, określone teksty. Kobiety zajmują osobne pomieszczenie i uczestniczą w modłach biernie (Dębiński 2004:11; Misiurek 2000:777; Tokarczyk 1968:116-118; Tokarczyk 1987:301-310). W czasie modlitwy w kienesie Karaimi zwracają się twarzą ku południowi, a więc w kierunku Jerozolimy, jak czynił to prorok Daniel. Również ku południowi zwrócony jest ołtarz (Zajączkowski 1987:17-18; Wątróbski 1980:153-157). Do kienesy wchodzi się bez obuwia i z nakrytą głową. Centralnym miejscem w świątyni jest to, gdzie znajdują się pergaminy, czyli Pięcioksiąg Mojżesza, który odczytuje się w czasie nabożeństwa. Hazzan (przewodnik religijny) w czasie liturgii zakłada na głowę „biorek” (rodzaj fezu), a jego szata wierzchnia, to „żiuba”, na którą zakłada „rizę” z białego jedwabiu, a na nogi pantofelki (Cieszyński 1930:329).

Z innych obrzędów na uwagę zasługuje spowiedź, która jest powszechna i podczas której nie ujawnia się swoich win. Grzech może wybaczyć tylko Bóg, ale człowiek także musi wybaczyć swoim bliźnim. U Karaimów praktykowane są dość ściśle posty. Obowiązuje określona obrzędowość związana z takim uroczystościami, jak urodziny dziecka, gdzie w przypadku chłopca wraz z nadaniem imienia ma zastosowanie obrzezanie, a w przypadku dziewczynki nadanie imienia, które następuje w kienesie, przy czym matka chłopca nie może wchodzić do świątyni przez 6 tygodni, a w przypadku dziewczynki 12 tygodni. Nie odprawia się obrzędu *bar micwah*. Na obrzęd zawarcia związku małżeńskiego składają się zaręczyny w domu panny młodej oraz ślub w kienesie. Na uwagę zasługuje też fakt, że zarówno w świątyni, na cmentarzu, jak i w domu podczas modlitwy wszyscy mają nakryte głowy. W kienesie ani na cmentarzu nie prowadzi się jakichkolwiek rozmów (Cieszyński 1930:326; Traczyk 1987:68-74). Nie noszą filakterii. Dopuszczają dodawanie do swoich potraw nabrała i mięsa (Malherbe 1999:48).

Karaimi posługują się kalendarzem księżycowym, w którym rok ma 354 dni, 8 godzin i 48 minut (rok słoneczny - 365 dni i 6 godzin). Aby różnicę 10 dni, 21 godzin i 12 minut wyrównać, co dwa - trzy lata jest rok przestępny. W cyklach 19-letnich występuje 12 lat zwykłych o 12 miesiącach i 7 przestępnych o 13 miesiącach (Dębiński 2004:11).⁴

Przepisy dotyczące świąt karaimskich znajdują się w Piśmie św. Starego Testamentu. Każde święto zaczyna się o zachodzie słońca i kończy o zachodzie dnia następnego. Odmawiane są

⁴ Doba trwa od zachodu do zachodu słońca dnia następnego. Kalendarz różni się trochę od żydowskiego.

wówczas modlitwy i psalmy o treści dostosowanej do rodzaju święta, a także czytane fragmenty Starego Testamentu. Najważniejsze święta to: Wielkanoc (Chyży Tymbyłarnyn), Zielone Świątki (Chyży Aftalarnyn), Święto Trąb (Chyży Byrhyłarnyn), Święto Plonów (Chyży Ałaczylarnyn), Dzień Odpuszczenia Grzechów (Boszatłk kiuniu), Sobota (szabat - kiuniu) i Dzień Nowiu (Janhy Aj) (Abkowicz 1987:13-14; Rubinkiewicz 2001:360).

Zaprezentowane główne zasady religii karaimskiej wskazują, że ostatecznie w doktrynie Anana zostały zawarte elementy zaczerpnięte z chrześcijaństwa (zwłaszcza z nestorianizmu), a także z religii perskiej, nauki eseńczyków (skłonność do skromnego, nawet ascetycznego sposobu życia) i islamu, który znalazł szczególnie odzwierciedlenie w karaimskiej terminologii religijnej (Szyszman 1980:34-48).⁵

Anan wraz ze swoimi zwolennikami był prześladowany przez talmudystów, co zmusiło ich do opuszczenia w VIII w. Babilonii i udania się do Jerozolimy, gdzie założyli dla swojego wyznania pierwszą świątynię karaimską – kienesa (od arab. kanisa – „niemużulmańska świątynia”) (Świątkowski 1937:135). Znajdowała się ona poniżej poziomu ziemi, co zazwyczaj wyjaśnia się na dwa sposoby: pierwszy, to konieczność ukrycia przed prześladowaniami, drugi – zakaz budowania świątyń niemużulmańskich powyżej budynków meczetu (Dębiński 2004:13). Anan napisał też „Sefer ha micwoth” (Księgę nakazów), która zachowała się we fragmentach, a w której zamieścił główne założenia karaimizmu. Natomiast pełną doktrynę religii zebrał i opracował w X w. Jakub Kirgisani w dziele „Kitab al.-anwar wa- al.-marakib” (Księga światła i latarni) (Pełczyński 2002:9).

Misjonarska działalność karaimizmu w VIII-XI w. sprawiła, że rozprzestrzenił się on na Mezopotamię, Syrię, Palestynę, Persji (gmina w Tabryzie, Tustarze i Ahawazie), Północną Afrykę i Hiszpanię (Kastylię) (Dubieński 2000:765; Sulimowicz 1987:20).

Wprawdzie karaimizm zrodził się w Babilonii, to jednak swój złoty wiek osiągnął w Palestynie w X-XI w. Znana jest zwłaszcza działalność Daniela al-Qumisi (Rubinkiewicz 2001:360; Świątkowski, *Wyznanie* 1937:134-139).

Pod koniec VIII w. karaimizm dotarł do Chazarii, państwa znajdującego się pomiędzy Morzem Czarnym i Kaspijskim, a zamieszkującego przez lud pochodzenia tureckiego (Pełczyński 2004:11-12; Pełczyński 2002:339).⁶ Mieszkańcy tego kraju wyznawali pierwotnie religię „proturecką”, w której występował kult Najwyższego Boga, jednak w VIII w. przyjęli judaizm (Cieszyński 1930:326; Malherbe 1999:54; Sulimowicz 1987:20-22).⁷ Jedną z cech chazarzkiego państwa była daleko posunięta tolerancja religijna, m. in. Chazarom obca była idea państwa jednolitego wyznaniowo, dlatego misjonarze karaimscy zostali dobrze przyjęci przez księcia (kagana) tego kraju Bulana, który w konsekwencji stał się wyznawcą religii karaimskiej. W ciągu kolejnych dwóch wieków nastąpiło zasymilowanie Chazarów, Połowców (Kumanów) i Karaimów, co ostatecznie doprowadziło do powstania nowego ludu – współczesnych Karaimów (Dubieński 1988:106-107; Pełczyński 2004:12-13).⁸

⁵ Karaimizm jest zbieżny z nauką saduceuszy i eseńczyków, co potwierdziły badania w Qumran. Zaadaptował także niektóre idee najłagodniejszej mużulmańskiej szkoły hanafickiej, filozofię mutazylińców, wiele szczegółów mużulmańskiej liturgii i pojęć religijnych.

⁶ Chazaria swoją potęgę osiągnęła pomiędzy VI – VIII w. W jej skład weszły takie kraje, jak: Bizancjum i Persja. Sami Chazarowie zajmowali się prowadzeniem wojen i uprawą ziemi.

⁷ Już osiem wieków po zburzeniu świątyni w Jerozolimie i rozproszeniu żydowskiego narodu istniało imperium z urzędową religią żydowską, chociaż jego ludność była niesemicka.

⁸ Potomków Chazarów uczeni upatrują w ludach tureckich zamieszkujących Kaukaz, tj. w: Karaczajach, Bałkarach i Tatarach. Sami Karaimi są pochodzenia tureckiego i prawdopodobnie głównie potomkami

Wkroczenie na arenę nowej siły politycznej, jakim była Ruś Kijowska, sprawiło, że w wyniku wyprawy księcia Świętosława w 965 r. kaganat chazarski został pokonany (drobne organizmy polityczne przetrwały do najazdu mongolskiego) (Sulimowicz 1987:22).⁹ Część ludności, a szczególnie Karaimi, wywodzący się od Chazarów i Połowców (Kumanów), po upadku państwa chazarskiego przeniosła się na Krym, a część wyemigrowała na zachód, m. n. na Węgry (Malherbe 1999:54).¹⁰ Ich głównymi miejscami zasiedlenia były: Eupatoria, Teodozja i Stary Krym. Natomiast sam Krym, po wejściu w skład imperium mongolskiego, stał się częścią Złotej Ordy, a od 1420 r. stanowił niezależny chanat.

Pod panowaniem chanów krymskich Karaimi cieszyli się nie tylko swobodą religijną, ale i licznymi przywilejami. Aktywnie uczestniczyli w życiu społecznym chanatu. Posiadali liczne dobra, byli znanymi rzemieślnikami i kupcami. W 1768 r. chan przyznał im nawet dzierżawę mennicy państwowej oraz powierzył bicie monety (Sulimowicz 1987:22-23).

Na Litwę, zgodnie z tradycją karaimską, miał ich sprowadzić (z okolic Sołchatu na Krymie) wielki książę litewski Witold w czasie jednej z wypraw w 1397 r. Istnieje także przekaz, iż mógł on ich dostać razem z Tatarami w daninie od chana Złotej Ordy (Cieszyński 1930:327).¹¹ Przybyłe na Litwę karaimskie rodziny zostały osadzone w kilkunastu miejscowościach leżących na pograniczu Wielkiego Księstwa Litewskiego z terenami zajmowanymi przez Zakon Kawalerów Mieczowych. Stanowili tam część załóg warowni strzegących bezpieczeństwa granic państwa. Miejscowości, w których powstały karaimskie gminy, tzw. dżymaty, to m. in: Sałaty, Birże, Karaimiszki, Pasnok, Poswól, Pompiany, Poniewierz, Nowe Miasto, Karaimiszki, Kiejdany, Wilkomierz, Kowno, Kronie, Upita, Troki, Wilno, Krakinów i inne (Libiszowska-Żiółkowska 2002:339). Karaimi byli rozmieszczeni także w: Łucku, Ołyce, Karaimówce, Lwowie, Haliczu, Załukwi i Kokizowie (Hałupczak, Browarek 2000:233; Pełczyński 2004:14).¹² Najliczniejsze ich skupisko znajdowało się jednak w Trokach.

Litewscy Karaimi tworzyli gwardię przyboczną władcy Litwy. Walczyli w wojnach z Rosją, jak również stawali w obronie miast nękanych przez Tatarów i Kozaków. Ze względu na kontakty ze swymi krymskimi pobratymcami często pośredniczyli w wykupie jeńców polskich z tatarskiej niewoli (Pełczyński 2002:15).¹³

Język, jakim posługiwali się, należał do tureckiej grupy językowej, a ściślej do kipczacko-połowieckiego odgałęzienia tej grupy, dawniej nazywanej turko-tatarską, a zaliczanej do wielkiej

Chazarów, o czym świadczą badania antropologiczne, lingwistyczne oraz relikty dawnych wierzeń i obyczajów tureckich.

⁹ Chociaż Chazarowie jako grupa etniczna egzystowali jeszcze do XIV w., to w końcu rozplynęli się wśród innych ludów tureckich.

¹⁰ Jeszcze w XII w. językiem chazarskim posługiwano się na Węgrzech na równi z językiem węgierskim. Pisarz Artur Koestler wyciągnął nawet wniosek, że większość żydowskich społeczności w Europie Środkowej, tzn. większość ogółu Żydów, pochodzi ze społeczności chazarskiej, a nie z dwunastu pokoleń Izraela. Antysemityzm A. Hitlera byłby więc skierowany przeciwko nie-Semitom.

¹¹ Karaimi stanowili ochronę osobistą księcia oraz jego siedziby - zamku trockiego na wyspie. Samo miasto Troki zostało podzielone na dwie części - karaimską i chrześcijańską i stanowiło oddzielne jednostki administracyjne, zwane jurydykami. Powierzenie osobistego bezpieczeństwa nowo przybyłemu ludowi tłumaczyło się opinią o Karaimach jako ludzi bardzo uczciwych i niesprzedajnych.

¹² Niektórzy sądzą, że osadnictwo karaimskie na Ukrainie jest jeszcze wcześniejsze niż na Litwie, bo sięga ok. 1246 r.

¹³ Wielką rolę odegrali w wyprawie moskiewskiej Zygmunta III (XVII w.) Elias Karaimowicz i chorąży Menasz.

rodziny łańskie (Dubiński 2000a:31; Pełczyński 2004:56-57).¹⁴ Należąc do grupy języków tureckich obejmujących tereny od północno-wschodniej Syberii, aż po Bałkany oraz Europę środkowo-wschodnią, składa się z licznych dialektów (krymski, trocki i halicko-łucki). W późniejszych wiekach ludność karaimska, która zamieszkiwała także tereny dawnej Rzeczypospolitej, zwłaszcza okręgi: trocko-wileński i łucko-halicki, mówiła w dialekcie języka zachodniokaraimskiego. Sam język Karaimów polskich rozpadł się na dwa wyraźnie oddzielone narzecza: na północny koło Trok i południowy w Łucku i Haliczu (Dębiński 2004:11; Dubiński 1959:135-144; Dubiński 1960:145-156).¹⁵

Należy pamiętać, że Karaimi zawsze cieszyli się przychylnością władców, zarówno litewskich, jak i polskich. Otrzymali oni od panujących na Litwie i w Polsce, zwłaszcza od księcia Kazimierza Jagiellończyka (1441 r.), przywileje, potwierdzone i rozszerzone przez Aleksandra w 1492 r., a także Zygmunta Starego w 1507 r. i Władysława IV (w 1646 r.) (Sulimowicz 1987:23-24).¹⁶

Władcy nadawali Karaimom też ziemię, o czym świadczą chociażby nazwy takich miejscowości, jak: „Pola Karaimowskie”, „Dworzyszcza Karaimowskie”. Jan III Sobieski w akcie z 1692 r. nadał Karaimom tereny w Kokizowie, k. Lwowa (Bałaban 1927:1-9; Bałaban 1924:1-23, 166-176, 323-340; Bałaban 1924a:14-26, 92-206; Sulimowicz 1987:24).

Nadane im prawo podporządkowywało ich władzy obieranego dożywotnio wójta, który podlegał bezpośrednio monarsze i był odpowiedzialny jedynie przed samym księciem lub przez niego wyznaczonym sądem (Pełczyński 2004:15).¹⁷ Wójt sprawował władzę administracyjną, a wraz z trzema ławnikami, wybieranymi na okres 1 roku – władzę sądowniczą w sprawach cywilnych i mniej groźnych sprawach karnych. Groźniejsze przestępstwa podlegały osądowi przez sąd zamkowy. Zatargi między Karaimami a chrześcijanami rozstrzygał sąd złożony z karaimskiego wójta i wojewody, lub jego przedstawiciela. Podstawowe znaczenie dowodowe miała przysięga składana zgodnie z nakazami ich religii (Pełczyński 2004:12). W karaimskiej wspólnocie działał również zarząd świecki i rada starszych, rozpatrująca sprawy gospodarcze. I tak, np. w Trokach zajmowała się ona rozdziałem uprawnej ziemi poszczególnym rodzinom, zależnie od ich liczebności (Dębiński 2004:12).

Najwyższą władzę duchowną sprawował hachan taurydski, któremu podlegał hachan egipski i polski. Hachana wybierało duchowieństwo wraz z delegatami świeckimi na okres 7 lat. Natomiast hazzana parafialnego wybierało zgromadzenie parafialne na okres 3 lata, przy czym czynne prawo

¹⁴ Język bliski jest językowi tatarskiemu, tureckiemu, uzbeckiemu czy kazachskiemu. Ukształtował się na bazie języka chazarskiego i połowieckiego. Nie brak w nim też nalu innych języków, jak: hebrajskiego, arabskiego, nowoperskiego oraz języków słowiańskich.

¹⁵ Karaimi posługiwali się swym językiem w codziennych kontaktach między sobą. Był to też język wykładowy w szkołach religijnych. Każdy Karaim był dwujęzyczny, ale za swój język rodzimy uważał karaimski. Jako język literacki funkcjonował od XVII w. Był on żywy jeszcze w okresie międzywojennym. Istniejące wielkie odległość pomiędzy skupiskami karaimskimi sprawiły, że z biegiem czasu ludność ta prawie zatraciła znajomość swojego języka ojczystego.

¹⁶ Najstarszy zachowany dokument z 27 III 1441 r. dotyczy aktu nadania przez króla gminie karaimskiej w Trokach na mocy prawa magdeburskiego specjalnych przywilejów.

¹⁷ Litewscy Karaimi zostali zorganizowani na zasadach nadanego im na mocy przywileju Kazimierza Jagiellończyka, tzw. prawa magdeburskiego z 1441 r., zapewniającego samorząd. Warto pamiętać, że prawo to w wiekach średnich było przez panujących nadawane ludności tylko niektórych miast. Udzielało ono bowiem znacznych wolności i z reguły bywało przyznawane ludności katolickiej, wyjątkowo zaś - prawosławnej. Nadanie tego prawa mieszkańcom karaimskim jest jedynym znanym przypadkiem udzielenia go ludności niechrześcijańskiej. Mieli też własny „medras”, czyli szkołę.

wyborcze to 21 lat, a bierne – 25 lat. Przy każdej kienesie funkcjonowało dwóch hazzanów – starszy (uflu) i młodszy oraz szamasz. Hazzanowie spełniali funkcje duszpasterskie, natomiast szamasz zarządzał majątkiem świątyni i nauczał dzieci. W praktyce wszystkie godności były obieralne w zasadzie dożywotnio, choć po upływie 3 lat od wyboru członkowie dżymatu mogli większością 2/3 głosów podjąć uchwałę o wystąpieniu do władz o usunięcie duchownego, jeśli uznali, że nie wykazuje się on wystarczającymi kwalifikacjami (Cieszyński 1930:326).

W przeszłości hazzani pełnili również obowiązki urzędników stanu cywilnego - udzielali ślubów i rozwodów oraz rejestrowali urodzenia i zgony. W latach 1894 - 1919 w Eupatorii działało 6-letnie duchowne seminarium kształcące hazzanów dla około 30. dżymatów karaimek istniejących w ówczesnym imperium rosyjskim. W późniejszym okresie szkół takich już nie było i nowi kandydaci do tego zawodu szkolili się praktykując u boku doświadczonych hazzanów (Dębiński 2004:12).

Oprócz służby wojskowej stałym zajęciem Karaimów było rolnictwo i ogrodnictwo. (wyhodowali pewną odmianę ogórków na Litwie) (Pełczyński 2004:71; Świątkowski 1937:135).¹⁸ Zajmowali się również splawianiem drewna do Morza Czarnego. Ponadto opanowali w dużej mierze (ok. 40%) przemysł tytoniowy w Rosji i na Łotwie (Scerbinskis 1999:302-303). Dzięki znajomości różnych języków, często służyli jako tłumacze. Mieli zatem otwarty dostęp do różnych kultur (Zajączkowski 1934:6). Do najstarszych dzieł piśmiennictwa karaimek należą przekłady ksiąg biblijnych z XVII i XVIII w. To z tej społeczności pochodzili wielcy uczeni i pisarze, jak np. żyjący w XVI w. egzegeta i filozof Izaak ben Abraham z Trok, Abraham ben Josijahu, nadworny lekarz Jana III Sobieskiego, Mordehaj Nisanowicz (XVIII w.), autor traktatu o wierze karaimek czy wybitny poeta Zachariasz Abrahamowicz (1878-1906), piszący w dialekcie halicko-łuckim (Pełczyński 2004:16, 64).

W państwie litewsko-polskim społeczność karaimek na przełomie XVII i XVIII w. znacznie się zmniejszała, a to na skutek prowadzonych w tym okresie wojen (pozostały 32 gminy). I tak np. Karaimi w Dereźni i Kotowie całkowicie zostali wymordowani przez bandy grasujące na Wołyniu w XVIII w. W 1710 r. wiele dżymatów wyludniła dżuma. Dla przykładu w Trokach pozostały w tym okresie tylko 3 rodziny (Syrokomla 1857:68). Przyjmuje się, że państwo polsko-litewskie w końcu XVII w. zamieszkiwało ok. 4 tys. Karaimów (Pełczyński 2004:17), a do XX w. dotrwało tylko pięć gmin: trocka, wileńska, poniewierka, łucka i halicka. W sumie ok. 1000 osób (Sulimowicz 1987:24).

Po ostatnim rozbiórce Polski w 1795 r dżymaty w Haliczu, Kukizowie i Załukwi znalazły się w granicach Austro-Węgier, a wszystkie pozostałe - w imperium rosyjskim. Nieco wcześniej (1783 r.) do Rosji został wcielony chanat krymski, tak więc prawie wszystkie dżymaty znalazły się w jednym państwie, co znacznie ułatwiało wzajemne kontakty (Firkowicz 1938:13).¹⁹

Na przełomie XVIII i XIX w. powstały silne ośrodki karaimek w licznych miastach rosyjskiego imperium, jak: Petersburg, Moskwa, Kijów, Charków, Odessa, Rostów n/Donem. I chociaż ich statut prawny nie został zmieniony, podobnie jak w chanacie krymskim zagarniętym przez Rosję, to specjalnym ukazem carskim w 1837 r. został utworzony na Krymie Karaimek Zarząd Duchowny (KZD) z siedzibą w Eupatorii (Misiurek 2000:766). Tym samym

¹⁸ Karaimi nie hodują świń.

¹⁹ W sprawozdaniu, jakie przeprowadzono w 1789 r. w Łucku pisano o nich: „Liczba Karaimów niewielka w nawykłej sobie zachowuje się spokojności. Gdyby ich liczba była większa, miasto i powszechność nie szkodowałyby”.

ustawodawstwo rosyjskie w XIX w. skodyfikowało stan prawny Karaimów w Rosji, określając położenie gmin wyznaniowych i w zasadzie akceptując ich dotychczasową organizację wewnętrzną. Nad całością życia religijnego pieczę sprawował hachan – zwierzchnik religijny (Dębiński 2004:12). Podobny urząd ustanowiono w 1857 r. w Trokach. W sumie w zaborze rosyjskim dżymaty znajdowały się w Haliczu, Trokach, Poniewierzu, Łucku i w Wilnie (Pełczyński 2004:19).²⁰

Karaimowie do XIX w. czuli się wyznawcami rozmaicie pojmowanego karaimizmu, mniej zaś członkami osobnej grupy etnicznej. Dopiero, gdy usiłowano uznać ich za Żydów i pozbawić praw, które Żydom nie przysługiwały, wtedy podjęli wysiłki, by uważano ich za osobną grupę narodową. Dlatego w 1853 r. Abraham i Gabriel Firkowiczowie, jako reprezentanci Karaimów zamieszkałych na terenach zaboru rosyjskiego, złożyli władzom carskim w tej sprawie petycję (Sulimowicz 1987:25).²¹ W odpowiedzi władze w 1863 r. częściowo przyznały Karaimom ich dawne prawa i przywileje (Sulimowicz 1987:25).²² Najważniejszym wyrazem ich narodowych dążeń był jednak zjazd, który odbył się w Eupatorii na Krymie w 1910 r. (Pełczyński 2004:72).

Do wybuchu I wojny światowej istniały pod panowaniem rosyjskim dwa odrębne hachanaty: w Eupatorii (na Krymie) i drugi, nieobsadzony, w Trokach. Ta łączność między hachanatami została całkowicie zerwana po rewolucji w 1917 r. Wielu wyznawców znalazło schronienie na Krymie. Opuszczone dżymaty na terenie objętym działaniami wojennymi zostały zniszczone, a świątynie splądrowane (Pełczyński 2004:23; Świątkowski 1937:135-136).

W II Rzeczypospolitej największe gminy karaimskie znajdowały się w Wilnie (250 osób) i Trokach (500 osób) (Bałaban 1927:27-28).²³ Mniejszość karaimska deklarowała pełną lojalność wobec niepodległego państwa polskiego i dystansowała się od wszelkich sporów politycznych (Sulimowicz 1987:25). W zamian za lojalność, polskie władze sprzyjały działalności Karaimów, czego przykładem były chociażby liczne wizyty dygnitarzy w Trokach., np. marszałka sejmu Ignacego Daszyńskiego (1929 r.) czy prezydenta RP Ignacego Mościckiego (17 VI 1930 r.). Nie brakło też przedstawicieli obcych państw, m. in.. Mustafy Kemala Paszy (Atatürk) (Dubiński 2000a:35-36).

²⁰ Pierwszym hachanem był Bogusław Kapłanowski (do 1902 r.), po nim Romuald Kobecki (+1911) i Seraja Szapszał (1928-1961). W cesarstwie rosyjskim Karaimowie cieszyli się tolerancją religijną. Rozwijało się szkolnictwo, literatura piękna, czytelnictwo np. „Karajmskaja Żizn” czy „Karaimskie Słowo”. W 1910 r. w Eupatorii odbył się Pierwszy Narodowy Zjazd Karaimów. Pośród inteligencji powstał nieformalny ruch „odrodzenia narodowego” zmierzający do pogodzenia tradycji z nowymi przemianami społecznymi.

²¹ Już Anan zakazał Karaimom łączenia się w małżeństwach z Żydami. Domagali się nienazywania ich Żydami, wyłączenia spod jurysdykcji władz miejskich, zwolnienia od służby wojskowej, zniesienia kar cielesnych oraz ustanowienia Zarządu Duchownego dla Karaimów z zachodnich guberni, takiego samego jak dla Karaimów krymskich.

²² Głową Karaimów w zachodniej części cesarstwa rosyjskiego był obierany i dożywotni hachan, rezydujący w Trokach, a jego następcą ułłu hazzan. Organem doradczym hachana był KZD, w skład którego wchodził: ułłu hazzan i inni duchowni. Na czele dżimatu stał hazzan, któremu pomagał przygotowujący się do objęcia tej funkcji ochuwczu.

²³ W Wilnie Karaimi posiadali kienesę na Zwierzyńcu, którą zaczęto budować w latach 1911-1912 wg projektu Prozorowa w stylu mauretańskim. Poświęcił ją w 1923 r. wileński hazzan Malecki. W czasie I wojny światowej spłonęły kienesy w: Haliczu i Łucku. Ta pierwsza do 1918 r. znajdowała się w zakresie ustawodawstwa austriackiego, a Karaimów w Haliczu traktowało jako odrębną grupę w ramach wyznania mojżeszowego.

W okresie międzywojennym koniecznością stało się unormowanie sytuacji prawnej Karaimów w Polsce. Inicjatorem prac w tym zakresie stała się gmina w Trokach. W 1922 r. powstał Tymczasowy Zarząd Duchowny, który reprezentował mniejszość karaimską do czasu ustalenia statusu prawnego. Prace nad organizacją życia religijnego przeciągnęły się jednak aż do 1927 r., kiedy to w Trokach odbył się ogólnopolski zjazd delegatów gmin karaimskich, na którym ogłoszono autokefalię wyznania karaimskiego i dokonano wyboru hachana, którym został Hadži Seraja Szapszał (1873-1961) (Sulimowicz 1987:26; Tokarczyk 1971:288-297).²⁴ W skład autokefalii karaimskiej weszły dżymaty, w: Trokach, Wilnie, Łucku i Haliczu. Dnia 11 IX 1928 r. w obecności wojewody Władysława Raczkiewicza nowy hachan uroczyście objął wysoki urząd w kienesie wileńskiej.²⁵ Po nabożeństwie odprawionym przez hachana nastąpiło tradycyjne podniesienie go na wojkoku (podkładka pod siodło) i wręczenie berła ze złotym okuciem, tzw. „alatynu basz” (Dębiński 2004:12-13).

W listopadzie 1928 r. hachan S. Szapszał przedłożył władzom polskim projekt ustawy, którą sejm uchwalił dopiero 21 IV 1936 r. Długi okres prac sejmowych nad tą ustawą był spowodowany m. in. chęcią ujednoczenia tekstów ustawy karaimskiej i muzułmańskiej, które jednocześnie uchwalono.

Zgodnie z ustawą sejmową *O stosunku państwa do Karaimskiego Związku Religijnego* miał być on niezależny od jakichkolwiek zagranicznych władz duchownych oraz świeckich i korzystać w życiu wewnętrznym z pełnej wolności w ramach obowiązującego prawodawstwa. Zwierzchnią władzą Karaimskiego Związku Religijnego był hachan karaimski w Rzeczypospolitej Polskiej, którego stanowisko było dożywotnie. Wybór hachana był dokonywany na zjeździe w Trokach w obecności przedstawiciela Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) i przez wszystkich urzędujących hazzanów i delegatów karaimskich gmin wyznaniowych po jednym z każdej gminy. Hachan po wyborze był zatwierdzany przez prezydenta RP na wniosek MWRiOP. Przed objęciem urzędu elekt składał przysięgę, po czym uzyskiwał z rąk ministra WRiOP dekret prezydenta RP o zatwierdzeniu i obejmował urząd.²⁶

²⁴ Dnia 20 IV 1921 r. (jeszcze w czasach tzw. Litwy Środkowej) zarejestrowano Wileńskie Stowarzyszenie Karaimów, którego zarząd przygotował projekt przepisów o stosunku rządu wobec polskich Karaimów. Sam Seraja ben Szepszał urodził się 8 V 1873 r. w Bapczyseraju na Krymie jako potomek zasłużonej rodziny, w której odebrał staranne wykształcenie. Był nauczycielem następcy tronu w Teheranie i pracował w dyplomacji. Później został wykładowcą na wszechnicy petersburskiej i chociaż nie miał przygotowania teologicznego, to w 1915 r. został wybrany hachanem eupatoryjskim. Po przewrocie bolszewickim w Rosji musiał uciekać do Konstantynopola, skąd w 1927 r. przybył do Polski, gdzie 23 X 1927 r. obrano go hachanem, a 11 IX 1928 r. odbył swój ingres.

²⁵ Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), pismo z 10 XI 1927 r. nr. 7326/27.

²⁶ Dz.U. R.P. nr. 30, 1936, poz. 241. Ogólne zebranie członków gminy wyznaniowej przewidziane było w 3 przypadkach: 1) wyboru hazzanów i szamaszów danej gminy; 2) wyboru delegata na wybór hachana; 3) wyboru członków zarządu gminy wyznaniowej. Prawo głosu na tych zebraniach mieli tylko mężczyźni, członkowie danej gminy, którzy ukończyli 21 rok życia. We wszystkich innych sprawach społecznych, dobroczynnych, kulturalnych itp. w zwoływanych walnych zgromadzeniach uwzględniane były głosy uczestników obu płci. W sprawie terminowości wyboru duchownych pozostawiono rozwiązania z dawnego ustawodawstwa rosyjskiego, tzn. wybór bezterminowy - dożywotnio. Ustawa wprowadziła silniejszą pozycję prawną hachana, który skupiał władzę wykonawczą, prawodawczą i sądowniczą. Organem doradczym hachana był Karaimski Zarząd z siedzibą w Trokach, zwoływany przez hachana w miarę potrzeby i obradujący pod jego kierownictwem. Zarząd składał się z dwóch członków mianowanych i odwoływanych przez hachana spośród urzędujących hazzanów.

Nadzwyczajnym organem doradczym hachana był Wielki Karaimski Zarząd Duchowny zwoływany w miarę potrzeby do Trok. W jego skład wchodził wszyscy urzędujący hazzanowie i zaproszone przez hachana osoby świeckie. O zwołaniu takiego zgromadzenia musiał być powiadomiony wojewoda (Świątkowski 1937:137).²⁷

Zgodnie z procedurą prawną sądownictwo w sprawach o unieważnienie i rozwiązanie małżeństwa sprawował hachan, przy czym kontrolę w tej dziedzinie posiadał prokurator sądu okręgowego. Hazzanowie prowadzili też księgi stanu cywilnego pod kontrolą władz administracyjnych. W obrębie danej gminy wyznaniowej majątkiem należącym do Karaimskiego Związku Religijnego, jego kienesami i cmentarzami zarządzał pod nadzorem hazzana zarząd karaimskiej gminy wyznaniowej (5 wybieralnych członków.). Regulował wszystkie te przepisy Statut Karaimskiego Związku Religijnego, uznany rozporządzeniem Rady Ministrów z 26 VIII 1936 r.²⁸ Najwyższy zwierzchnik Karaimów mieszkał w Wilnie, a swój „konsystorz” miał w Trokach.

W okresie międzywojennym na terenie Litwy, oprócz Poniewierza, znalazły się takie ośrodki karaimskie, jak: Paswalys czy Tałaczkanie. Natomiast w Polsce głównymi ośrodkami karaimskimi były: Troki, Wilno, Łuck i Halicz. Ośrodki karaimskie były też w: Kairze (ok. 700 rodzin), Konstantynopolu (ok. 50 rodzin), Paryżu (150 rodzin), czy Berlinie (18 osób). Ogółem przypuszcza się, że w tym czasie na świecie żyło ok. 22 tys. Karaimów (Dębiński 2004:11).

W tym też czasie uaktywniła się działalność kulturalna Karaimów. Do wielkich przedstawicieli należy zaliczyć m. in. takie postaci, jak: Józef Łobanos czy Aleksander Mardkiewicz (Zajączkowski 1973:369; Zajączkowski 1974:617-618).²⁹ W latach 1924-1939 wydano w Wilnie 12 zeszytów *Myśli Karaimskiej* (przekształcona w 1948 r. w *Przegląd Orientalistyczny*), a w latach 1931-1938 w Łucku ukazało się 12 numerów pisma *Karaj Awazy* (*Głos Karaima*). Z kolei w Trokach w latach 1930-1934 ukazały się 3 numery *Dostu Karajnyń – Przyjaciel Karaima* w języku polskim i karaimskim, a w Poniewierzu (Litwa) czasopismo *Onarmach* (*Odrodzenie*). W 1932 r. powstało Towarzystwo Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej. Zaczęto budować także muzeum w Trokach. Tam też działały amatorskie zespoły teatralne. Powołano do życia organizację młodzieżową „Bir-Baw” skupiającą całą młodzież karaimską w Trokach. Powstało kółko sportowe pod nazwą „Karaj Idman Birligi” (KIB). Ukazywały się książki takich pisarzy, jak: Sergiusz Rudkowski z Łucka, Mikołaj Tinfawicz, Zarach Zarachowicz z Halicza, Szymon Firkowicz, Józef Łobanos, Jakub Malecki czy Owidiusz Pilecki (Pełczyński 2004:25; Sulimowicz 1987:29).³⁰ Na uwagę zasługują też organizowane w tych latach pod kierunkiem ułłu hazzana S. Firkowicza

²⁷ Na czele gminy wyznaniowej stał hazzan, którego zastępcą i pomocnikiem był szamasz; obydwójce wybierani byli przez członków karaimskiej gminy wyznaniowej, a zatwierdzani przez hachana. Z kolei pomocnikami szamaszów byli ochuwczowie, których mianował hachan. Przed zatwierdzeniem na stanowiskach hazzanów i szamaszów hachan upewniał się każdorazowo u właściwego wojewody, iż władze państwowe nie wnoszą sprzeciwu wobec kandydata.

²⁸ Dz. U. R.P. nr. 72, 1936, poz. 518.

²⁹ Józef Łobanos, ur. 1878 r. w rodzinie karaimskiej, w 1928 r. otrzymał nominację na stanowisko hazzana (proboszcza) w Wilnie. Pełnił też funkcję nauczyciela religii i języka karaimskiego w miejscowych szkołach. Zorganizował Koło Miłośników Języka Karaimskiego. Ustąpił z funkcji hazzana wileńskiego w 1938 r., przyjąwszy w 1939 r. aż do wybuchu II wojny światowej funkcję hazzana w Łucku. Jego dziełem był przekład na język karaimski „Pana Tadeusza”. Zmarł w 1947 r. Związany z Łuckiem Aleksander Mardkiewicz ogłosił w tym mieście drukiem 11 swoich publikacji.

³⁰ Do wybitnych działaczy kulturalnych należy zaliczyć Aleksandra Mardkowicza, Seraja Szepszała, Tadeusza Kowalskiego, czy Feliksa Mickiewicza. Na uwagę zasługuje też wspomniany już wyżej J. Łobanos, który przetłumaczył pięć ksiąg „Pana Tadeusza”.

odczyty popularnonaukowe z zakresu historii, literatury, języka, a niekiedy też agrotechniki przy współudziale prof. T. Kowalskiego, wygłaszane przez niego w języku, karaimskim (Dubiński 2000a:37-38).³¹ Począwszy od 1929 r., wczesną jesienią organizowano karaimskie „Orach Toju” (Święto Żniw). Każdego roku z okazji Święta Niepodległości, jak też w inne święta państwowe odbywały się uroczyste nabożeństwa w kienesie z udziałem władz państwowych (Dubiński 2000a:38-39).

W Trokach, jako głównym ośrodku karaimizmu, znajdowała się szkoła parafialna. Zajęcia odbywały się po południu i sprowadzały się w głównej mierze do odczytywania tekstów biblijnych, a także do ich tłumaczeniu na język karaimski. Oprócz przedmiotów religijnych czytano też utwory z literatury świeckiej. Uczniowie szkoły parafialnej zobowiązani byli do uczęszczania codziennie rano i wieczorem na nabożeństwa do świątyni (Dubiński 2000a:34).

Nie wytworzyli jednak Karaimi, zarówno ci, którzy mieszkali w Polsce, jak i mieszkający na Litwie i w innych miejscach, jakiegoś własnego typu budownictwa. Ich drewniane kienesy w Trokach czy Łucku przypominały katolickie kościoły. Jedynie kiesa halicka (wzniesiona w 1830 r.) i wileńska (ukończona w 1923 r.) wzorowana jest na świątyniach krymskich. Domy, chociaż skupiały się na jednej ulicy, to zasadniczo nie różniły się od innych zabudowań. Wyjątkiem są drewniane domy w Trokach (154 osoby), zbudowane na kamiennej podmurówce, w konstrukcji zrębowej, przeważnie z dachem dwuspadowym, szczytem do drogi i z potrójnym oknami. Ściana szczytowa z trzema oknami ma przypominać zamek księcia Witolda, który z każdej strony miał mieć też trzy okna (Janusz 1927:75-76; Pełczyński 2004:69-71).³² Trudne chwile Karaimi przeżyli w czasie okupacji hitlerowskiej. Udało im się jednak uniknąć losu Żydów; chociaż łatwo można było ich zaliczyć do ludności żydowskiej, gdyż w liturgii posługiwali się częściowo językiem hebrajskim. Od zagłady uratowała ich tzw. „ekspertyza” do spraw rasowych przeprowadzona przez III Rzeszę w 1938 r., która jednak nie uznała Karaimów za Żydów. Potwierdzać ją miały także badania konsultowane z polskim antropologiem Janem Czekanowskim w 1942 r., który uznał Karaimów za naród turecki (Chałupczak, Browarek 2000:233; Czekanowski 1947:6; Reicher 1932:269-267).

Po zakończeniu działań II wojny światowej na terytorium państwa sowieckiego pozostawało przypuszczalnie aż do końca lat 70. XX w. ok. 500 Karaimów; chociaż nie brak zdań, iż społeczność ta mogła liczyć nawet ok. 4, 5 tys. wyznawców (Pełczyński 2004:30-31).³³ Władza sowiecka, walcząc z każdą religią, nie pominęła również tej grupy wyznaniowej. Ich życie religijne jeszcze w początkach lat 80. XX w. ograniczało się tylko do wspólnoty rodzinnej. Szczególnych represji doznali Karaimi w Haliczu, gdzie władze sowieckie w 1960 r. rozebrały kienesę, a na jej

³¹ W okresie wakacji letnich przyjeżdżała do Trok pod koniec lat 30. XX w. młodzież zamieszkała w Poniewierzu i Kownie. Urządzano spotkania przy ognisku i zabawy.

³² Niespotykanym w domach słowiańskich sprzętem jest karaimska kolebka, gdzie pośrodku materaca jest otwór z nocnikiem, dzięki któremu dziecko nigdy nie ma mokro. Karaimi różnili się wyglądem od ludności, wśród której żyli. Byli na ogół niskiego wzrostu (162 cm.) i mieli skłonność do otyłości. Ubierali się jak wszyscy mieszkańcy, z wyjątkiem nakrycia głowy, ponieważ mężczyźni nosili krymki – karakułowe czapki o kształcie ściętego stożka. Za swoją narodową potrawę uważają *kybyn*, czyli pieczony z drożdżowego ciasta pieróg o kształcie półksiężyca (10-15 cm) i nadziewany drobno pokrojona baraniną. Jesienią w Trokach organizowane są dożynki – *Orach Toju*.

³³ Kienesę w Trokach jeszcze w latach 80. XX w. obsługiwał hazzan Szymon Firkowicz (zm. 1982), a w Haliczu hazzan Mojżesz Szulimowicz. Sprzęty liturgiczne przed rozebraniem świątyni w Haliczu w części udało się wynieść w nocy, które ofiarowano w 1993 r. dla otwartej kienesy w Wilnie, a ołtarz przeniesiono do Eupatorii.

miejscu wybudowały dom mieszkalny. Niektórych Karaimów (ok. 150 osób), zaraz po zakończeniu II wojny światowej, repatriowano do Polski (osiedlili się w: Warszawie, Trójmieście, Wrocławiu, Opolu, Krakowie i Szczecinie). Tak też było po 1956 r. W grudniu 1946 r. odbył się we Wrocławiu zjazd młodzieży karaimskiej, na którym podjęto szereg decyzji (Pełczyński 2004:29).³⁴ W Polsce na czele Karaimskiego Związku Religijnego stanął mieszkający na Litwie hachan Seraj Szapszał. Warto pamiętać, że polskie władze komunistyczne sytuację prawną Karaimów uregulowały dopiero 10 V 1974 r. Na mocy nowego statutu uznanego przez Urząd do Spraw Wyznań władzę zwierzchnią w Związku miał sprawować Karaimski Zarząd Duchowny na czele z prezesem, natomiast przewodniczącym Związku został Szymon Pilecki, a sekretarzem Aleksander Dubiński. W ramach Związku do dzisiejszego dnia istnieją trzy gminy, w: Warszawie, Gdańsku i Wrocławiu i liczą 116 wiernych (Chałupczak, Browarek 2000:234).³⁵ Inną organizacją skupiającą dziś Karaimów w Polsce jest Związek Karaimów Polskich RP, kierowany przez Mariolę Abkowicz (Chałupczak, Browarek 2000:233; Pełczyński 2004:31, 35; Rocznik Statystyczny... 2005:218).³⁶

Dopiero w latach 70. XX w. pojawiło się nowe pokolenie z silną potrzebą integracji i podtrzymywania tradycji dostosowanej do nowych realiów. Podjęto wtedy próbę odnowienia więzi społecznych na organizowanych w Warszawie zjazdach. Zorganizowany w październiku 1975 r. zjazd zgromadził ok. 110 osób. Na szczególną uwagę zasługuje spotkanie młodzieży karaimskiej i tatarskiej w okolicy Sokółki, jakie miło miejsce w 1978 r. Mówiąc o spotkaniach nie można zapomnieć i o tym z 1988 r. z udziałem Karaimów z Litwy (Dubiński 2000:766).³⁷

Zjazd w 1988 r., na którym gościli przybysze z Litwy, był bodźcem do zorganizowania w Trokach w dniach 19-20 sierpnia 1989 r. spotkania, na który przybyli, oprócz obywateli Polski, Karaimi z wielu miejsc ZSRR: Moskwy, Leningradu, Kijowa, Charkowa, miast Krymu, Ałma-Aty i wielu innych. Zebrało się ponad 400 osób. Większość z nich po powrocie do domów, korzystając z odwilży i pierestrojki, zaczęła stowarzyszać się w organizacjach karaimskich. Odważyli się również podjąć próbę odtworzenia społeczeństwa, które wymazane zostało z kart historii po I wojnie światowej.

Nie ulega wątpliwości, że zjazdy te spełniały doniosłą rolę, stwarzając możliwość spotkań krewnych i znajomych zamieszkałych w odległych od siebie miejscowościach, a młodszym wręcz pozwalały poznać się ze sobą w atmosferze (snutych przez starszych) wspomnień dawnej świetności i doszukiwania się wspólnych przodków i stopnia pokrewieństwa. Wygłaszano referaty i dyskutowano o historii, religii, etyce, kulturze, tradycjach, omawiano przebieg różnych świąt i

³⁴ Z inicjatywy Karaimskiego Związku Religijnego w latach 1945-1947 wychodziły zeszyty *Myśli Karaimskiej* i czasopismo *Salnyszmyz*.

³⁵ Statut stanowił, że KZR w PRL jest w swym ustroju i zarządzie samodzielny, niezależny i rządzi się własnymi przepisami religijnymi. Najwyższą władzę miał Krajowy Zjazd Delegatów Dżymatów, na który każdy dżymat wybiera dwóch delegatów.

³⁶ W celu odrodzenia karaimizmu warszawski Karaim Marek Firkowicz wydał jeden numer periodyku dla młodzieży karaimskiej, pt. *Coś*.

³⁷ W Polsce po przemianach ustrojowych w 1989 r. Karaimi są najmniej liczną mniejszością etniczną i jednocześnie wyznaniową. Powstałe po II wojnie światowej polskie ośrodki karaimskie, znajdują się w takich okręgach naszego kraju, jak: Warszawa i okolice, Wybrzeże, Dolny Śląsk i Kraków. Jedynym wydawanym od 1988 r. pismem było "Coś" przemianowane później na *Awazymyz - Nasz Głos*. Wydanych kilka jego numerów spotkało się z bardzo ciepłym odzewem i zainteresowaniem społeczeństwa karaimskiego w Polsce, na Litwie, Ukrainie, w Rosji, Kanadzie i USA.

związanych z nimi typowych potraw, inscenizowano scenki obyczajowe. Podczas tych spotkań starano się podawać potrawy tradycyjnej karaimejskiej kuchni, z kybynami na czele.

Działalność Karaimów na płaszczyźnie ekumenicznej uaktywniła się w II połowie XX w. Z tej okazji w 1987 r. odbył się w Pienięźnie „Dzień Karaimski” połączony z sesją naukową. Podobna impreza pod nazwą „*Karaimi – wkład w dzieło pokoju i tolerancji*” z inicjatywy Światowej Konferencji Religii dla Pokoju miała miejsce w 1996 r. w Warszawie. Z kolei w dniach 19 -21 IX 2003 r. w stolicy odbyły się *Karaj Kiuñlari - Dni Karaimskie* oraz międzynarodowe seminarium pt. „Dziedzictwo narodu karaimejskiego we współczesnej Europie”, a także posiedzenie Międzynarodowego Instytutu Karaimów Krymskich, powstałego w 2003 r. w USA. Na uroczystości przybyli Karaimi z Litwy, Ukrainy, Rosji, Francji USA (Pełczyński 2004:33, 35-36).

Polscy Karaimi w ostatnich latach odwiedzali także społeczności karaimejskie Eupatorii, Semferopola, Bachczysaraju i Teodozji, brali również udział w obozie w starej twierdzy karaimejskiej Dżuft Kale. W latach 1998 - 2001 dzieci karaimejskie z Polski wyjeżdżały na letnie imprezy i obozy dziecięce organizowane w Trokach i ich okolicach. W 2001r. dzieci uczestniczyły w warsztatach malarskich zorganizowanych w Trokach na terenie Trockiego Historyczno-Narodowego Parku Kultury, a efektem tych warsztatów było przedstawienie oraz wystawa prac o tematyce karaimejskiej w Litewskim Sejmie (Dębiński 2004:13).³⁸

Swoiste odrodzenie przeżywają obecnie Karaimi krymscy, jak również Karaimi litewscy w Trokach i Wilnie. U tych ostatnich szczególnie w 1997 r. obchodzono uroczystości 600-lecie przybycia Karaimów na Litwę. Obecnie działają tam dwie organizacje karaimejskie: Towarzystwo Kultury Karaimejskiej, którym kieruje Karina Firkowicz oraz Religijne Stowarzyszenie Litewskich Karaimów na czele z hazzanem Józefem Firkowiczem. Wszystkie te stowarzyszenia reprezentują grupę etniczną i religijną liczącą ok. 250 osób (Pełczyński 2004:33, 34-35).

Obecnie działające oraz znaczące ośrodki karaimejskie wraz z czynnymi kienesami, to: Troki, Wilno, Eupatoria (Krym), Semferopol, Bachczysaraj, Teodozja. Nie można też zapomnieć o istnieniu gmin i ośrodków karaimejskich w: Rosji, Polsce, Ukrainie, Francji, USA, Kanadzie Izraelu, Turcji, Egipcie, Syrii, Australii czy Iraku (Hitt) (Jaroszyńska 1987:51-54; Wodecki 2002:226).³⁹ Do naszych czasów zachowały się też karaimejskie cmentarze, jak np. w Trokach, Haliczu, Wilnie, Warszawie (Dębiński 2004:12; Dubiński 2000:766).⁴⁰ Większość z Karaimów oprócz miejsca, na którym żyje, ma jeszcze swoją jakąś małą, „prywatną” ojczyznę, którą jest Krym. Żywią też Karaimi wielki szacunek do Ziemi Świętej, gdzie powstała Biblia oraz do Jerozolimy, gdzie znajduje się najstarsza kienesa na świecie.

References

- ABKOWICZ, M. Główne zasady doktrynalne religii karaimejskiej. In *Karaimi* (III Pienięźnieńskie Spotkania z Religiami). Pieniężno, 1987, s. 11.
- BAŁABAN, M. Karaici w Polsce. In *Nowe Życie*, 1924, t. 1, s. 1–23, 166–176, 323–340.
- BAŁABAN, M. Karaici w Polsce. In *Nowe Życie*, 1924(a), t.2, s. 14–26, 92–206.
- BAŁABAN, M. Karaimejski w Polsce. In *Studia Historyczne*, 1927, s. 1–9.
- CHAŁUPCZAK, H; BROWAREK, T. *Mniejszości narodowe w Polsce*. Lublin, 2000.
- CIESZYŃSKI, N. L. Najmniejsza mniejszość w Polsce. In *Roczniki Katolickie na Rok Pański 1930*, 1930, no. VIII.

³⁸ Warto pamiętać, że Karaimi polscy często również goszczą u siebie, przy mniej formalnych okazjach, Karaimów z Litwy, Ukrainy, Rosji, Francji i Australii. Spotkania te zawsze są płaszczyzną do wymiany informacji o bieżących sprawach nurtujących tę niewielką społeczność.

³⁹ Największe skupiska Karaimów, to: Izrael (Aszkod, Beerszeba i Ramla), Rosja (Jezioro Ładoga, Wyspy Sołowieckie), USA, Kair. Głównym ośrodkiem semickiego nurtu karaimejskiego jest Izrael.

⁴⁰ W Warszawie znajduje się jedyny w Polsce karaimejski cmentarz założony w II połowie XIX w.

- CZEKANOWSKI, J. Z zagadnień antropologii Karaimów. In *Mysł Karaimska*, 1947, no. 2.
- DĘBIŃSKI, J. Karaimska mniejszość wyznaniowa. In *Promocje Kujawsko-Pomorskie*, 2004, no. 6-8 (140).
- DUBIŃSKI, A. Początki zainteresowań językiem i literaturą karaimską w nauce europejskiej do końca XIX wieku. In *Przegląd Orientalistyczny*, 1959, no. 2(30).
- DUBIŃSKI, A. Z dziejów badań nad językiem i literaturą karaimską (od końca XIX wieku). In *Przegląd Orientalistyczny*, 1960, no. 2(34), s. 145–156.
- DUBIŃSKI, A. *Karaimi*. Leksykon religioznawczy. Warszawa, 1988.
- DUBIŃSKI, A. *Karaimi*. Encyklopedia Katolicka. Lublin, 2000, t. 8, k. 765.
- DUBIŃSKI, A. Z życia Karaimów trockich w okresie międzywojennym. In DUBIŃSKI A. *Karaimi*. Encyklopedia Katolicka. Lublin, 2000(a), t. 8, k. 765.
- FIRKOWICZ, S. *O Karaimach w Polsce*. Troki, 1938.
- GRAD, Z. Dzień Karaimski w Pieniężnie. In *Karaimi* (III Pieniężnieńskie Spotkania z Religiami). Pieniężno, 1987, s. 13.
- HAŁUPCZAK, H.; BROWAREK, T. *Mniejszości narodowe w Polsce*. Lublin, 2000.
- JANUSZ, B. *Karaici w Polsce*. Kraków, 1927.
- JAROSZYŃSKA, I. Skupiska karaimskie poza Polska. In *Karaimi* (III Pieniężnieńskie Spotkania z Religiami). Pieniężno, 1987, s. 51–54.
- Karaizm (Karaimizm)*. Encyklopedia PWN, Warszawa, 2002, s. 366.
- KOWALSKI, T. Pieśni obrzędowe w nauczaniu Karaimów z Trok. In *Rocznik Orientalistyczny*, 1925, s. 216–254.
- KOWALSKI, T. Karaimi w Polsce. In *Czas*, 1926, no. 296.
- LIBISZOWSKA-ŻÓŁKOWSKA, M. *Karaimski Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej*, Ilustrowana encyklopedia religii świata. Kościoły, wyznania, kultury, sekty, nowe ruchy religijne. Poznań, 2002.
- MALHERBE, M. Judaizm. In *Religie ludzkości*. Leksykon. Kraków, 1999, s. 48.
- MISIUREK, J. *Karaimi. Duchowość*. Encyklopedia Katolicka, Lublin, 2000, t. 8, k. 777.
- PEŁCZYŃSKI, G. *Karaimi*. Ilustrowana encyklopedia religii świata. Kościoły, wyznania, kultury, sekty, nowe ruchy religijne. Poznań, 2002, p. 339.
- PEŁCZYŃSKI, G. *Karaimi polscy*. Poznań, 2004.
- REICHER, M. Sur les groupes sanguines des Caraimes de Troki et de Wilno. In *Antropologie*, 1932, no. 10, s. 269–267.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 2005.
- RUBINKIEWICZ, R. Judaizm. *Religia w świecie współczesnym. Zarys problematyki religioznawczej*. Lublin, 2001.
- SCERBINSKIS, V. Przedstawiciele narodów muzułmańskich oraz Karaimi na Łotwie od końca XIX wieku do czasów obecnych. In *Europa nieprovincjonalna*. Warszawa, 1999, s. 302–303.
- SYROKOMLA, W. *Wycieczki po Litwie*. Wilno, 1857.
- SULIMOWICZ, A. Karaimi w Polsce i na Litwie (do 1945 roku). In *Karaimi* (III Pieniężnieńskie Spotkania z Religiami). Pieniężno, 1987, s. 20.
- SZYSZMAN, S. Stulecie Karaimskiego Zarządu Duchownego w Trokach. In *Teki Historyczne*, 1956-1957, no. 8, s. 70–74.
- SZYSZMAN, S. *Le karaimisme*. Lausanne, 1980.
- ŚWIĄTKOWSKI, H. Wyznanie karaimskie. In *Wyznania religijne w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem ich stanu prawnego*. Warszawa, 1937, cz. 1.
- TOKARCZYK, A. *Informator o wyznaniach nierzymskokatolickich w Polsce*. Warszawa, 1968.
- TOKARCZYK, A. Karaimi. In *Trzydzieści wyznań*. Warszawa, 1971, s. 288–297.
- TOKARCZYK, A. *Trzydzieści wyznań*. Warszawa, 1987, s. 301–310.
- TRACZYK, A. K. Obrzędowość i obyczaje u Karaimów. In *Karaimi* (III Pieniężnieńskie Spotkania z Religiami). Pieniężno, 1987, s. 68–74.
- WĄTRÓBSKI, L. Karaimski Związek Religijny. In *Novum*, 1980, no. 21, s. 153–157.
- WODECKI, B. Judaizm i inne religie w Izraelu. In *Problemy społeczno-religijne świata na progu trzeciego tysiąclecia*. Warszawa – Krynica Morska, 2002.
- ZAJĄCZKOWSKI, A. Elementy tureckie na ziemiach polskich. In *Rocznik Tatarski*, 1934, no. 2.
- ZAJĄCZKOWSKI, W. *Łobanos Józef*. Polski Słownik Biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1973.
- ZAJĄCZKOWSKI, W. *Mardkowicz Aleksander*. Polski Słownik Biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1974, s. 617–618.
- ZAJĄCZKOWSKI, A. Nabożeństwo karaimskie. In *Karaimi* (III Pieniężnieńskie Spotkania z Religiami). Pieniężno, 1987, s. 19.

THE KARAISTIC RELIGION'S MINORITY IN LITHUANIA AND POLAND**Ks. Józef Dębiński**

Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Summary

The Karaite Judaism has its origin in 7th century, when part of Jewish community in Babylon with Anan son of David of Basra as a leader rejected the Oral Law (the Mishnah and the Talmud's) and declared the Tanakh as the only source of their faith. Karaites' motto was: *search in the Hebrew Bible and do not rely on my judgement*. Karaites believe in God Almighty, the resurrection of the dead, the Last Judgement, and they anticipate Messiah, who will unite people to live in peace and friendship. They pay great attention to a prayer, as a spiritual contact with God. The prayer is usually made of three parts – glorifying, thanksgiving and the last one with apologies for sins and wishes for happiness in the future. While praying Karaites turn their faces to the south in the direction of Jerusalem. The main altar in every Karaitic church (called "kienes") is also facing the south for the same reason. The prayer may be individual or public, in the latter case whole community gather in the kienes with their clergyman. The confession is made public and does not require revealing one's sins. Karaites obey fasts quite often. Saturday ("szabat") is holy day of the week and it starts at dusk and ends at dusk the next day like any other Karaitic holiday.

Karaites had come to the Crimea because of their missionary activity and in 1397 they were brought from there by Grand Duke Vytautas the Great to the Grand Duchy of Lithuania, where Karaites lived in 32 villages situated at the Lithuanian and Teutonic border. Many of them were the Duke's Yeomen of the Guard, but Karaites were also farmers, gardeners, wood traders with the Black Sea's area and producers of tobaccos. During Karaites' stay in the Grand Duchy they enjoyed protection of Polish and Lithuanian rulers, mainly because Karaites commonly fought along with Polish and Lithuanian troops against Russians, Tartars and Cossacks in the 17th and 18th century. In the aftermath of wars population of Karaites in Lithuania decreased in size. After the last partition of Poland in 1795 main part of Karaites lived in Russia and was given some privileges by the tsars too. When Poles regained their independence and created new Polish Republic Karaites declared full loyalty towards it. During II World War Karaites were not exterminated by the Nazis like Jews although they easily could be taken for Jews because in Karaitic liturgy Hebrew language is still present. Today in Lithuania there are two main Karaitic centres: in Troki (Trakai) and Wilno (Vilnius) with two churches still open. While visiting Troki it is worth to see Karaitic wooden houses with three windows situated next to a road being a sign of presence of Karaitic community composed of 154 persons.

Gauta 2006 m. lapkričio mėn.